

İslâm Hukukunda Camilerin Süslenmesi

The Legal Status of Mosque Decoration in Islam

Murat BEYAZTAŞ*

Öz

İslâm hukukunda mescidlerin süslenmesi bir diğer ifadeyle tezyinatı meselesi, ibadetin özü olan huşû ve mahviyet ile dinin izzetini yani şeâiri temsil etme gayesi arasındaki hassas dengede ele alınmıştır. Asr-ı saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde, ibadetin manevi derinliğini zedeleyebilecek israf, riya ve Ehl-i kitap mâbedlerine benzeme yani teşebbüh endişesiyle sadelik ve işlevselliğin esas alındığı görülmektedir. Bu bağlamda canlı tasvirlerinin yapılması, altın ve gümüş gibi değerli madenlerin ve namaz kılanın dikkatini dağıtan aşırı süslemelerin kullanılması; mekânı secdegâh vasfından uzaklaştırarak dünyevî bir saray veya müze ihtişamına büründürme riski taşıdığı gerekçesiyle kerahet, hatta bazı durumlarda haram kapsamında değerlendirilmiştir.

Ancak fetihlerle genişleyen İslâm coğrafyasında değişen sosyo-politik şartlar ve diğer medeniyetlerin görkemli mâbedleri karşısında İslâm'ın şevketini izhar etme zarureti, mimaride bir dönüşümü zorunlu kılmıştır. Hz. Osman (644-656) ve Emevîler (661-750) döneminden itibaren sadelik; ilkel bir formun sürdürülmesi şeklinde değil, vakur bir estetik anlayış olarak yeniden yorumlanmış; "Allah'ın şeâirini yüceltmek" maslahatına binaen, sağlam malzeme ve estetik gelişim ulemanın fiilî kabulleri ve sükûtî icmâi çerçevesinde meşruiyet kazanmıştır. Fikhî açıdan bu cevaz, harcamanın vakıf mallarından ziyade şahsî servetten yapılması ve tezyinatın tevhidî zedelemeyen hat sanatı, geometrik veya bitkisel motiflerden oluşması şartlarına bağlanmıştır. Bilhassa hat sanatı, bir tebliğ aracı ve manevi atmosferi güçlendiren bir unsur olarak öne çıkmıştır. Netice itibarıyla, mescid inşasında ne Hz. Peygamber dönemindeki çardak tarzı sadeliğe hapsolünmalı ne de kibre kapı aralanmalıdır. Asıl gaye, mescidin muhatabını şeklî bir hayranlığa değil, ilâhî kudret karşısında tefekkür ve huşûa sevk etmesidir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mescid, Tezyinat, Cami Süslemesi, Tasvir, Şeâir.

Abstract

In Islamic jurisprudence, the issue of mosque ornamentation is addressed within a delicate balance between the reverence (*khushu'*) –the essence of worship– and self-effacement (*mahwiyah*) and the objective of representing the dignity (*izzah*) of the religion, namely the *sha'âir*. It is observed that during Prophetic Era (*'Asr al-Sa'âdah*) and the period of the Rightly Guided Caliphs (*al-Hulefâ al-*

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, murاتبeyaztas@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-7919-2559, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 16/02/2026, Accepted/Kabul Tarihi: 18/03/2026, Published/Yayım Tarihi: 29/03/2026.

Rāshidun), simplicity and functionality were adopted as fundamental principles due to concerns regarding extravagance (*İsrāf*), ostentation (*riyā'*) and imitation (*tashabbuh*) of the sanctuaries of the People of the Book – elements believed to potentially compromise the spiritual depth of worship. Consequently, the use of figurative imagery, precious metals like gold and excessive ornamentation that might distract the worshiper were deemed disliked (*makruh*) or forbidden. This approach aimed to preserve the mosque's identity as a humble “place of prostration” rather than allowing it to resemble a worldly palace or museum.

However, with the expansion of Islamic lands and interaction with other civilizations, a socio-political transformation became necessary. Beginning in the era of Caliph Uthman and becoming institutionalized under the Umayyads, architectural grandeur was reinterpreted not as a departure from piety, but as a legitimate means to uphold the symbols (*sha'ā'ir*) of Allah against the magnificent structures of other faiths. This evolution garnered a silent consensus (*sukuti ijma*) from scholars, provided the intent was glorification of the faith rather than arrogance. Legally, the permissibility relies on specific conditions; funds must not be drawn from essential endowment (*waqf*) resources, and the decoration must utilize abstract forms -such as geometric patterns, floral motifs and calligraphy- that do not compromise monotheism (*tawhid*). Calligraphy, in particular, is encouraged as a method of propagation and spiritual enhancement. Ultimately, mosque architecture should neither remain trapped in primitive simplicity nor descend into extravagant waste; rather, it must construct dignified spaces that inspire spiritual contemplation and awe of the Divine, distinct from mere worldly admiration.

Keywords: Islamic Law, Mosque Architecture, Ornamentation, Prohibition of Taswir, Sha'â'ir.

Giriş

İnsanoğlunun varlık sahnesine çıkışı, inancı gereği ibadet için müstakil mekânların inşasını da beraberinde getirmiştir. İslâm tasavvurunda bu ibadet mekânı olan mâbedler; sözlükte “secde edilen yer” manasına gelen *mescid* ve müminleri bünyesinde toplayıp birleştiren anlamındaki *cami* kavramlarıyla ifade edilmiştir.¹ Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan “*Şüphesiz insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir.*”² beyanına ve sahabeden Ebû Zer'in, ilk yapılan mescidin hangisi olduğuna dair sorusuna mukabil Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “*Mescid-i Harâm'dır.*”³ şeklindeki

¹ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1414), 3/204, 8/55; Ahmet Önkâl - Nebi Bozkurt, “Cami (Dinî ve Sosyokültürel Tarihi)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/46-47; Aziz Doğanay, *Mimari ve Tezyini Unsurlarıyla Cami* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1-2.

² Âl-i İmrân, 3/96; Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 71.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh = Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Takiyyüddîn en-Nedvî (Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011), “Enbiyâ”, 40 (3425); Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. M. Fuad Abdalbâkî (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî, 1374/1955), “Mesâcid” (520).

açıklamasına göre; yeryüzünde insanlık için inşa edilen ilk mâbed Kâbe'dir. Söz konusu Kâbe Hz. Âdem'den itibaren tevhidin ve kulluğun merkezini teşkil eder.

Esasen “Doğu da batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” âyeti İslâm’a göre bütün yeryüzünün müslümanlar için mescid hükmünde olduğunu açıklamaktadır.⁴ Ancak ibadet olarak namazın cemaat halinde kılınması vurgusu ve içtimaî vahdetin temini, belirli toplanma mahallerinin inşasını zaruri kılmıştır. İslâm, “Kim Allah’ın rızasını umarak bir mescid inşa ederse Allah da ona cennette benzer bir köşk bina eder.”⁵ “Resulullah (s.a.v.) mahallelerden mescidler inşa edilmesini, buraların temiz tutulmasını ve güzel kokularla kokulandırılmasını emretti.”⁶ gibi rivâyetlerde görüldüğü üzere ibadet mekânı olarak mescidin yapılmasını ve varlığının devam ettirilmesini teşvik etmiştir.

Mescid, İslâm tarihinde ilk defa Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Medine’ye hicreti sırasında daha yolda iken Kubâ köyünde inşa olunmuş, Medine’ye ulaşıldığında da orada yapılan ilk bina olmuştur. Hz. Peygamber tarafından kurulan mescidler oldukça sade ve basit malzemelerden yapılmıştır. Medine’deki Mescid-i Nebvî ilk haliyle lüks ve abartıdan uzak, duvarları kerpiç, direkleri hurma ağacından, üstü hurma dalları ile gölgelendirilmiş bir yapı olarak tarif edilir. Hz. Ebû Bekir (632-634) ve Hz. Ömer’in (634-644) devirlerinde yenileme ve genişletme çalışmaları olsa da benzer yapı özelliği muhafaza edilmiştir. Hz. Osman (644-656) döneminde, kısa aralıklarla tadilat gerektiren bu yapı sisteminde değişikliğe gidilmiş; duvar ve direklerde taş, tuğla ve alçı, çatıda Hindistan’dan getirildiği ifade edilen özel ahşap malzemeler gibi dayanıklı yapı elemanları kullanılmıştır. Rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla kullanılan taşlarda bir miktar oyma veya süslemelere de yer verilmiştir.⁷ Semhûdî (ö. 911/1506), Mescid-i Nebî’de mihrap ve mahfil gibi ilavelerin ilk defa Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) tarafından yapıldığını belirtmektedir.⁸

⁴ el-Bakara, 2/115; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, 23.

Ayrıca bkz. el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Salât”, 56 (438).:“Yeryüzü bana mescid yapıldı ve temiz kılındı.”

⁵ el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Salât”, 65 (450).:

مَنْ بَنَى مَسْجِدًا -يَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ-، بَنَى اللَّهُ لَهُ مِثْلَهُ فِي الْجَنَّةِ.

⁶ Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şu’ayb Arnavut - Muhammed Kâmil Arnavût - Karabeleli (Beirut: Dârü’r-risâleti’l-âlemiyye, 1430), “Salât”, 13 (455).:

أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَاءَ الْمَسَاجِدِ فِي الدُّورِ وَأَنْ تُنْظَفَ وَتُطَيَّبَ.

⁷ el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Salât”, 62 (446); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 12 (451); Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcülârifîn b. Alî b. Zeynelâbidîn el-Haddâdî el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356), 5/426 (7835); Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hüseyin İbn Ruslân, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, ed. Hâlid er-Rabbât, diğerleri (Feyyûm, Mısır: Dâru'l-Fellâh li'l-Bahsi'l-İlmî ve Tahkîki't-Türâs, 2016), 3/262-264; Alî b. Abdillâh Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/261.

⁸ Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, 2/98.

Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren İslâm coğrafyasının genişlemesi ve farklı medeniyetlerle kurulan temaslar, mescid mimarisinde yapısal bir dönüşümü tetiklemiştir. Hz. Osman döneminde başlayan dayanıklı malzeme kullanımı, Emevîler devrinde Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705), I. Velid b. Abdülmelik (ö. 96/715) gibi halifelerin eliyle ihtişamlı bir tezyinat (süsleme) geleneğine evrilmiştir. Abdülmelik b. Mervan zamanında Kâbe'nin süslemelerine bazı ilavelerde bulunulmuş, bu amaçla çevresinde ve üzerindeki olukta altın ve gümüş kullanılmıştır. I. Velid tarafından inşa edilen Şam Emevî Mescidi'ndeki süslemelerde de daha ileri bir seviyeye ulaşılmıştır.⁹ Bu süreçte fethedilen bölgelerdeki mimari birikim İslâm süzgecinden geçirilmiş; mescidler ibadet mekânı olma özelliklerinin yanında aynı zamanda İslâm medeniyetinin izzetini ve hâkimiyetini temsil eden birer “şeâir” yani sembol haline gelmiştir.

Böylece söz konusu mescid ve camilerin fiziki yapısı, genel temizliği ve bakımı dışındaki süslenmesi yani tezyini ve tezyin ölçüleri İslâmî hükümler açısından ele alınan konulardan biri olmuştur. Klasik kaynaklarda süsleme unsurları; yüksek duvarlar inşa etme, altın ve gümüş ile bunların üzerine yazılar yazma, mihrap ve kible duvarına yapılan nakışlar, mescid yapısının bir parçası olan duvarların alçı ya da kireç gibi lüks malzemeler ile sıvanması, duvarlara resim ve tasvirler işlenmesi gibi unsurlar tartışılmıştır. Bu çalışmada bunlardan ne kadarının uygulanabilir olduğu ve hangilerinin sakıncalı sayılacağı üzerinde durulmaktadır.

Mescidlerin tezyini meselesi duvarlarının yüksekliği, bunların alçı ya da kireç gibi nitelikli malzemeler ile sıvanması, üzerlerine altın ve gümüş ile yazılar yazılması, resim ve tasvirler işlenmesi veya mihrap ve kible duvarlarının nakışlar ile bezenmesi gibi hususlarda ciddi fikhî münakaşaları da beraberinde getirmiştir. Bir taraftan mescidlerin “Allah'ın şeâirine tazim”i yansıtan estetik bir vakarla inşa edilmesi teşvik edilirken diğer taraftan bu süslemelerin namaz kılanın dikkatini dağıtarak huşûa engel olması, tefâhür/övünç aracı haline gelmesi ve kamu kaynaklarının israf derecesinde harcanmasına dair endişe dile getirilmiştir. Konu hadis literatüründe “Kitâbü'l-Mesâcid” gibi başlıklar altında ele alınmış, fıkıh literatüründe ise; “Kitâbü's-salât”, “İmâmet”, “Cemâat” vb. bölümler başta olmak üzere, vakıf kaynaklarının süslenmeye harcanıp harcanmayacağı noktasında “Kitâbü'l-vakf” ve mekruh olan süslemeler bağlamında “Kitâbü'l-hazr ve'l-ibâha” veya “Kitâbü'l-kerâhiyye” gibi başlıklar altında derinlemesine tetkik edilmiştir. Mezhepler arasında süslemenin cevazına dair mübahlıktan mekruhluğa ve haramlığa kadar uzanan farklı içtihatların varlığı, meselenin hem estetik hem de ahlâkî boyutlarının ne denli hassas olduğunu göstermektedir.

Bu konuda mimarlık tarihi ve sanat tarihi bağlamında birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte, meselenin klasik fıkıh literatürü çerçevesinde sistematik bir hüküm analiziyle ele

⁹ Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, thk. Ebü'l-vefâ Mustafa el-Merâğî (Kahire: Din İşleri Yüksek Kurulu, 1416), 57-58; el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 5/426 (7835); Doğanay, *Mimari ve Tezyini Unsurlarıyla Cami*, 18-19.

alınan müstakil çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir.¹⁰ Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Zira günümüzde modern mimari imkanların ve lüks malzeme kullanımının zirveye ulaşması, “mescid ve sanat” ilişkisini fikhî bir zeminde yeniden değerlendirmeyi gerektirmektedir. İlahî kudreti temsil eden estetik nizam ile sade kulluk arasındaki denge nerede kurulmalıdır? Hangi tezyin unsurları caminin vakarına hizmet eder ve hangileri ibadet ruhuna zarar verir? Bu çalışma, İslâm hukukunun temel kaynakları ve tarihsel tecrübe ışığında, mescidlerde süslemenin cevaz sınırlarını ve mahzurlarını ele alarak; estetik, iktisat ve ibadet disiplini ekseninde bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır.

1. Mescidlerde Haram Olan Süsleme Uygulamaları

İslâm hukukunda mescidlerin imarı, naslar ışığında çok yönlü bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Mesele sadece fiziksel bir inşa faaliyeti değil, aynı zamanda mâbed ruhunun ve tevhid bilincinin korunması çerçevesinde ele alınmıştır. Fıkıh literatüründe mescidlerin süslenmesi ve tezyini, genellikle ibadetin özü olan huşû ve sadelik ilkesiyle çatıştığı noktada hukukî sınırlamalara tabi tutulmuştur. Bu sınırlamaların en keskinleştiği ve haram ya da tahrimen mekruh sınırlarına dayandığı iki temel alan; canlı suretlerini içeren tasvirler ile altın ve gümüş gibi değerli madenlerin kullanımınıdır.

1.1 Tasvir Yasağı

Diğer mimari eserlerde olduğu gibi özellikle mescidlerde canlı varlık resimlerinin, heykel veya ikon benzeri tasvirlerin bulunmaması, İslâm sanatının ve mimarisinin en belirgin ilkelerinden biridir. Davete başladığı ilk andan itibaren putlardan ve canlı suretlerinden uzak durma, İslâm’ın mümeyyiz vasıflarındandır. Bu yasağın, sadece estetik bir tercih değil, doğrudan akidenin korunmasıyla ilgili ilkesel bir duruşu temsil eder. Mescidlerin duvar ve zeminlerinde canlı varlık resimlerinin işlenmesinde âlimlerin genel yaklaşımı bunun haram olduğu yönündedir. Zira canlı suretinin yapılması veya bulundurulmasına dair genel açık deliller mevcuttur. Mescidler ibadet mekânı olması hasebiyle söz konusu yasağın esas alınması gereken öncelikli mekânlardır.

Tasvir yasağının temel gerekçesi, “şirk” yani Allah’a ortak koşma kapısını tamamen kapatmaktır. İslâm’ın doğuşuyla birlikte Kâbe içindeki putların, meleklere veya Hz. İbrahim gibi peygamberlere dair tasvirlerin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından temizlenmesi, mâbedin saf tevhit alanı olarak kalması gerektiğini ortaya koymuştur. Hz. Peygamber genel anlamda mescid de dahil her yerde canlı suretlerin yapılmasına ve bulundurulmasına karşı çıkmış, “*Her canlı sureti yapan kimse Cehennem azabına maruz kalır. Allah, o kişinin yaptığı her bir surete*

¹⁰ Konunun hadis kaynaklarını incelemeyi hedef alan bildiri için bkz. İbrahim Gökçe, “Hadisler Işığında Cami Motifleri ve Süsleme Sanatının Değerlendirilmesi”, *Uluslararası İslâm’da Sanat ve Estetik Sempozyumu* (Ankara: İlahiyât, 2024), 119-133.

karşılık, bir nefis (canlı) yaratır ve o nefis cehennemde kendisine azap eder."¹¹ gibi ifadelerle temsil yani suret içeren çalışmaların ahirette azaba sebep olacağını belirtmiştir.¹² Zira canlı sureti, doğası gereği bir saygı nesnesine dönüşme ve zamanla bu saygının uluhiyet inancına evrilme riskini taşır. Allah'ın dışında varlıklara veya kişilere gösterilen aşırı ihtimam, zamanla onlarda tapınma ve uluhiyet özelliklerinin görülmesine neden olur. Bu durum putperestliğin ortaya çıkmasına neden olan bir dönüşümdür. Hristiyanlık'taki aziz tasvirleri ve peygamber kabirlerinin mâbedleştirilmesi pratiğine ve onlara benzemekten, onları taklitten sakınmaya dair şiddetli uyarılar, mescidlerin bu tür kişi kültü ve suret merkezli saygı anlayışından arındırılmasını zorunlu kılmaktadır.¹³

Bu yasak, fikhî boyutta namazın geçerliliği ve mekânın ruhu ile ilişkilendirilir. Kible yönünde veya namaz kılanın görüş alanında bulunan bir canlı tasviri, sadece zihni meşgul etmekle kalmaz, aynı zamanda namazın yöneldiği mutlak merci olan Allah ile kul arasında görsel bir aracı veya engel olur. Bu sebeple İslâm âlimlerinin ittifakıyla, mescidlerde canlı resimlerinin bulunması haram kabul edilmiştir. Bu durum namazdaki huşûu engellediği gibi mescidin ruhuna da aykırıdır.¹⁴ Özellikle saygıya dayanan bir davranış olarak, secde objesi haline gelme riski bulunduğu mushafın dahi kible istikametinde bulundurulması uygun görülmemiştir.¹⁵

Bununla birlikte tasvir yasağı, uygulamada mescidlerin estetikten yoksun bırakılması anlamına gelmemiştir. İslâm mimarisinde bir dönüşüme yol açmış; soyut geometrik desenlerin, bitkisel motiflerin ve özellikle de vahyin somut hali olan hat sanatının gelişmesini sağlanmıştır. Canlı suretinin yasaklanması, sonsuzluğu simgeleyen geometrik öykülerin ve Allah'ın kelimini görsel bir şölene dönüştüren kaligrafinin önünü açmıştır. Böylece mescid, geçici canlı suretlerinin değil, bâki olan Allah'a ait kelamın temsil edildiği bir mekân kimliği kazanmıştır.

¹¹ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Libâs", 99 (2110).:

كُلُّ مُصَوِّرٍ فِي النَّارِ. يَجْعَلُ لَهُ، بِكُلِّ صُورَةٍ صَوَّرَهَا، نَفْسًا فَتُعَذِّبُهُ فِي جَهَنَّمَ.

¹² Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdümelik ibn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm (es-Sîretü'n-Nebeviyye)*, ed. Mustafa es-Sekkâ vd. (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü, 1955), 2/413.

¹³ Tâhâ el-Velî, *el-Mesâcid fi'l-İslâm* (Beirut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1988), 339.

¹⁴ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Âdil Ahmed Abdümevcud, Ali Muhammed Muavvez (Beirut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 1/647; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392), 14/81.

¹⁵ Ebû Abdillâh Mâlik el-Esbahî Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/197; Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir alâ Muhtasarı Halîl* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/255.

1.2 Değerli Maden Kullanımının Sınırları

Mescidlerin teçhizatında altın ve gümüşün kullanılması, ihtişam ile ibadet arasındaki çatışma alanıdır. Bu sebeple mescidlerin süslenmesinde söz konusu madenlerin kullanılmasına İslâm hukukçularının birçoğu karşı çıkmıştır. Hanbelîler ve İbn Hazm (ö. 456/1064) doğrudan, Şâfiîler de tercih edilen görüşe göre bunun haram olacağını kabul etmişlerdir.¹⁶ Hanefîler ise bu tür süslemenin, özellikle vakıf malından yapılması halinde haram olacağını belirtmişlerdir.¹⁷ “Zuhruf” olarak ifade edilen, altın ve gümüşün kullanıldığı süsleme yasağının temelinde yatan hukukî ve ahlâkî gerekçeler birkaç yönden incelenmelidir:

İlk husus, altın ve gümüşün kadın ziyneti dışındaki kullanım alanlarına getirilen genel yasağın, mescid binaları için de geçerli olmasıdır. Ancak İbn Hazm, Mescid-i Haram’ın bu kapsam dışında tutulması gerektiğini belirtmiş olsa da bunun için bir delil veya neden göstermemiştir. Halbuki altın ve gümüşün para ve kadınlarda ziynet dışında kullanımının yasaklanmış olması, söz konusu hükmün Mescid-i Harâm dahil bütün mescidler için geçerli olmasını gerektirmektedir.¹⁸

İkinci olarak mesele “israf” ve “sosyal adalet” açısından ele alınır. İslâm, paranın hakiki ihtiyaçların karşılanması yerine duvarlara veya tavanlara, zuhruf kapsamında altın ve yıldızın süsleme olarak kullanılmasını ekonomik kaynağın atıl bırakılması ve bir tür mülkiyet sapması olarak görür. Hanbelî fakihler, vakıf gelirlerinin bu tür lüks görülebilecek harcamalara ayrılmasını kesin bir dille reddederler. Vakıf malı, kamu yararı ve ibadetin gerekli şartlarını sağlamak için kullanılmalıdır. Bu kaynağın tezyinata aktarılması, malın varlık amacına ve vakıf şartına aykırı bir “yetki aşımı” olarak değerlendirilir. Hatta bu tür bir süsleme yapılmışsa, bunun imha edilmesi veya kamu yararına dönüştürülmesi gerektiği savunulur. Hanefîler de vekil kimsenin veya mütevellî heyetinin bu türden harcamaları kendi ceplerinden tazmin etmeleri gerektiğini belirterek, kamusal kaynağın estetik kaygılarla sarf edilmesinin önüne set çekerler.¹⁹

¹⁶ Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 337; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî İbn Hanbel, *el-Câmi' li-Ulûmi'l-İmâm Ahmed - el-Fıkh*, ed. Halid er-Rabat - Seyyid İzzet İyd, çev. Daru'l-Felah Araştırma Heyeti (Feyyum, Mısır: Daru'l-Felah, 2009), 6/614-615; Mansûr b. Yûnus b. Salahüddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İkna'* (b.y.: S. Arabistan Adalet Bakanlığı, 1421), 10/56; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, thk. Abdulgaffâr Süleyman el-Bündârî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1425/2003), 3/167-168.

¹⁷ İbn Âbidîn, *Reddii'l-muhtâr*, 1/658; Nizâmüddîn Burhânpûrî ve heyet Âlemgîr, *el-Fetâva'l-Hindîyye (el-Fetâva'l-Âlemgîriyye)* (Bulak, Kahire: el-Matba'atü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1310), 5/319.

¹⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 337; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İkna'*, 10/56; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 3/167; İbrahim b. Salih Hudaşyri, *Ahkâmü'l-mesâcid fi's-şeriatü'l-İslâmiyye* (Riyad: Darü'l-Fazile, 1421/2001), 1/334.

¹⁹ İbn Âbidîn, *Reddii'l-muhtâr*, 1/658; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İkna'*, 10/56.

Meselenin üçüncü ve en önemli tarafı ise manevi bozulma endişesidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Mescidlerinizi süslediğinizde, helak ile karşı karşıya kalırsınız.”²⁰ ifadesi ile İbn Mes'ûd'dan gelen ve mescidleri süsleyen kimselere Allah'ın lanet edeceğine dair rivâyet²¹ de açık tehdit içeren bir uyarıdır. Yine Hz. Peygamber'in “İnsanlar yapmış oldukları mescidler ile birbirlerine karşı övünmedikçe kıyamet kopmaz.”²² ya da “Bir zaman gelir ki insanlar yapmış oldukları mescidler ile birbirlerine karşı övünürler.”²³ şeklindeki ifadeleri de fiziksel ihtişamın kalbî bozulmaya işaret ettiğini gösterir. Mescidin bir “tefâhur” yani gösteriş ve rekabet nesnesi haline gelmesi, onun Allah'a secde edilen bir tevazu mekânı olma vasfını yitirip dünyevî bir güç gösterisine dönüşmesi demektir. Bu durum, “Öyle görüyorum ki, benden sonra tıpkı Yahudilerin havralarını ve Hristiyanların kiliselerini gösterişli yapılar ve süslemelerle donattığı gibi, siz de mescidlerinizi öylece donatıp süsleyeceksiniz.”²⁴ hadisinde yer aldığı gibi Yahudilerin, Hristiyanların, müşriklerin ve diğer benzeri dinlere mensup insanların mâbedlerini tezyin ederek ilahi mesajın özünden uzaklaşmalarına benzetilmiş ve özellikle “teşebbüh” yani Ehl-i kitaba benzeme yasağı kapsamında değerlendirilmiştir. Zira İslâm, her alanda onlara muhalefet edilmesini istemektedir.²⁵

Neticede tasvir yasağı ve değerli maden kullanımının engellenmesi; mescidleri dünyevî hırslardan, sınıfsal farklılıklardan ve putperestlik kalıntılarından koruyarak, buraların sadece Allah'ın yüceliği ile kulun acziyetinin görüldüğü mekânlar olarak kalmasını amaçlar. Bu sınırlamalar, mâbedi bir saraydan veya müzeden ayıran; onu gerçek anlamda bir secdegâh yani mescid olarak koruyan hukukî tedbirler mahiyetinde görülmelidir.

²⁰ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Sâd b. Nâsır b. Abdülaziz Abû Habîb eş-Şeşrî (Riyad: Dâru Kunûz-i İşbîliyâ, 1409/1989), 5/437 (9039); Muhyi's-Sünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud b. Muhammed el-Fırağî el-Begavî, *Şerhü's-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvût - Muhammed Züheyr eş-Şaviş (Dimeşk-Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1403/1983), 2/350 (464):

إِذَا حَلَيْتُمْ مَصَاحِفَكُمْ، وَرَوَّعْتُمْ مَسَاجِدَكُمْ، فَالِدَّمَارُ عَلَيْكُمْ.

²¹ Ali b. Muhammed el-Herevî Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâtü'l-mesâbîḥ* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Fikr, 2002), 2/604.

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), “Mesâcid”, 2 (739); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 12 (449); Ebû Bekr Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme, *Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 2/281; Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân: el-Müsnedü's-Sahîh 'ale't-Takâsîmi ve'l-Envâ'*, thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 3/235 (2317):

لَا تَقَوْمُ السَّاعَةَ حَتَّى يَتَبَاهَى النَّاسُ فِي الْمَسَاجِدِ.

²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/176 (3176); İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2/281 (1321):

لِيَأْتِينَ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَبْنُونَ الْمَسَاجِدَ يَتَبَاهُونَ بِهَا وَلَا يَعْمُرُونَهَا إِلَّا قَلِيلًا.

²⁴ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Mesâcid”, 2 (740):

أَرَأَيْتُمْ سَتُشْرَفُونَ مَسَاجِدَكُمْ بَعْدِي، كَمَا شَرَّفَتِ الْيَهُودُ كَنَائِسَهَا، وَكَمَا شَرَّفَتِ النَّصَارَى بَيْعَهَا.

²⁵ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhyiddin el-Hatîb (Kahire: Mektebetü's-Selefiyye, 1380-1390), 1/540; Zerkeşî, *İlâmü's-sâcid bi-ahkâmü'l-mesâcid*, 336-337.

2. Mescidlerde Süslemenin Cevazı ile İlgili Sınırlar

Mescidlerde, canlı resim ve heykelleri ile değerli madenlerin kullanımına karşı tutumun yanında, mekânın vakarını ve estetiğini birlikte göz önünde bulunduran yaklaşımdan da vazgeçilmemiştir. Zira İslâm mimari geleneğinde mescidler yalnızca fiziksel ibadet alanları değil, aynı zamanda tevhid inancının ve ümmetin izzetinin mekânsal tezahürleridir. Bu bağlamda buralarda uygulanacak tezyinat, bir yandan mâbedlerin kutsiyetini tazim aracı olarak görülmüş, diğer yandan israf ve manevi bozulma kaygıları içerisinde ibadetin özü olan huşûu zedeleme ve dünyevî bir gösterişe dönüşme riski sebebiyle fikhî tahditlere konu edilmiştir. Buna göre mescidlerin tezyinine dair hüküm, kullanılan malzemenin cinsi, harcamanın kaynağı, tezyinatın yeri ve ibadette huşûa etkisi gibi değişkenlere bağlı olarak kerahet, ibâha ve hatta bazı durumlarda müstehap olma kategorileri arasında değişiklik göstermektedir.

2.1 Kerahet ve İbadet Psikolojisi

Konuya ihtiyatla yaklaşan fakihler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Mescidlerinizi süslediğinizde helak ile karşı karşıya kalırsınız.”²⁶ “Ben mescidleri mamûr ve muhteşem yapmakla emrolunmadım.”²⁷ “Mescidler inşa ediniz ve onları sade (süssüz, gösterişsiz, çıkıntısız) yapınız.”²⁸ gibi uyarıları ile İbn Ömer'in “Süslü mescidlerde namaz kılmaktan menedildik.”²⁹ rivâyeti ve İbn Mes'ûd'un mescidleri süsleyen kimselere Allah'ın lanet edeceğine³⁰ dair rivâyetine benzer delillerden yola çıkarak tezyinatı bir tür dünyevîleşme ve bozulma olarak görmüşler ve mekruh kabul etmişlerdir. Nitekim kızı Hz. Fatıma'nın evindeki süslü perde veya örtüyü görünce “Süslenmiş (bezenmiş) bir haneye girmek bana yaraşmaz.” buyurarak Hz. Peygamber'in içeri girmemesi³¹ ve bir diğer rivâyette de bunun Hz. Peygamber tarafından kendisine veya

²⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/437 (9039); el-Begavî, *Şerhü's-Sünne*, 2/350 (464).:

إِذَا حَلَيْتُمْ مَصَاحِفَكُمْ، وَزَوَّقْتُمْ مَسَاجِدَكُمْ، فَالِدَّمَارُ عَلَيْكُمْ.

²⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 12 (448).:

مَا أَمَرْتُ بِتَشْيِيدِ الْمَسَاجِدِ.

²⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/177(3184); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003), 2/615 (4300).:

ابْنُوا الْمَسَاجِدِ وَاتَّخِذُوا جُمَّا.

²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/177 (3185).:

نَهَانَا أَوْ نَهَيْنَا أَنْ نَصَلِيَ فِي مَسْجِدٍ مَشْرَفٍ.

³⁰ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, 2/604.

³¹ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Ed'ime”, 56 (3360).:

إِنَّهُ لَيْسَ لِي أَنْ أَدْخُلَ بَيْتًا مُرَوِّقًا.

peygamberliğe uygun olmayacağını belirtmesi,³² mescidlerin de nebevî tevazuya uygun olması gerektiğini ortaya koyar.

Mâlikîler, Şâfiîler ve bir kısım Hanefiler, bu delillerden hareketle, namaz kılanın dikkatini dağıtacak, huşûa mani olacak ve ibadette olması gereken derinliğe zarar verecek şekilde, her türlü nakış ve tezyin unsurunu mekruh görmüşlerdir. Hanefiler, özellikle kible duvarı ve mihrap bölgesindeki aşırı süslemeleri, namazın sıhhatini ve ruhunu zedeleyeceği gerekçesiyle tahrîmen mekruh kapsamında değerlendirmişlerdir.³³ Bu yaklaşım, tezyinatın ibadetin özünü zedeleyen ve gayrimüslimlere benzemeye yol açan bir bidat olduğu vurgusuyla bazen daha da ileri götürülmüş; hüküm, kerahetin harama dönüştüğü çizgiye kadar taşınmıştır.³⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “*ما أمرت بتشديد المساجد : Ben mescidleri mamûr ve muhteşem yapmakla emrolunmadım.*”³⁵ ifadesinde yer alan “تشديد”, binanın sağlam olduğu kadar yüksek ve aynı zamanda duvarlarının sıvalı olması anlamına gelir.³⁶ Kendisi de pratikte inşa ettirdiği mescidlerde olabildiğince sade bir yapı tercihinde bulunmuştur. Zikri geçen rivâyetlerde, Mescid-i Nebî'nin o dönemdeki fiziki yapısıyla ilgili aktarılan bilgiler bu ifadeye uygundur.³⁷

İnsanların yapmış oldukları mescidler ile birbirlerine karşı övünecekleri ve bunun kıyamet ile ilişkisine değinen hadisler,³⁸ doğrudan mescidlerde tezyinin haram olduğu şeklinde değerlendirilmemiş olsa da bu hususta dikkatli olunması gerektiği uyarısında bulunmuş olacakları açıktır. En azından mescidlerdeki süslü yapı ile bozulma arasında bir bağ bulunduğuna işaret ederler. Ayrıca “*Hangi milletin ameli bozulursa; onlar mutlaka mescidlerini tezyine, süsleyip donatmaya yönelirler.*”³⁹ rivâyetinde de benzer bir ilişkiye değinilmektedir.

³² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Ed’ime”, 8 (3755):.

إنه ليس لي -أو لنبيي- أن يدخل بيتاً مزوّفاً.

³³ Alâuddîn Muhammed b. Ali el-Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-epsâr*, thk. Abdülmün'im Halil İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002), 89-90; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/658; Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, 1/197; Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ: Şerhu'l-Muvatta'* (Kahire, Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1332/1914), 1/181; Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Heyet (Kahire: İdâretü't-tubâati'l-münîriyye / Matbaatü't-Tedâmuni'l-uhuvvî, 1344-1347), 2/180; Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmî'l-mesâcid*, 337; İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî*, 1/540-541; Hassânî Muhammed Nûr, *Fikhü'l-mesâcid fi'ş-şeriatî'l-İslâmiyye: Dirâse cedîde fi dav'i makâsidi'ş-şeria* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2017), 52.

³⁴ Cemâleddîn el-Kâsımî, *Islâhu'l-mesâcid mine'l-bida' ve'l-avâid* (el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1399), 95-96.

³⁵ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 12 (448).

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/244; Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426), 292.

³⁷ el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Salât”, 62 (446); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 12 (451).

³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/176 (3176); İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Mesâcid”, 2 (739); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 12 (449); İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2/281 (1321, 1323); İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân: el-Müsnedü's-Sahîh 'ale't-Takâsîmi ve'l-Envâ'*, 3/235 (2317).

³⁹ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Mesâcid”, 2 (741):.

Burada mescidlerin süslenmesinin insanların davranışlarında ortaya çıkan bozulmanın, dini yaşamadaki zayıflığın neticesinde görülen bir durum olduğu ifade edilmiş olmaktadır. Sebep sonuç bağlantısı yer değiştirmiş olsa da süslenme ile toplumun genel ahlâk ve dini yaşantısı arasında açık bir ilişki olduğu anlaşılır. Bu da ister sebep olsun ister başka bir nedenin tezahürü mahiyetinde olsun, mescidlerde süslemenin uzak durulması gereken bir davranış olduğunu ortaya koyar. Söz konusu uyarının dayanağı haramlık değilse de kerahet olacağı anlaşılmaktadır. Ancak bu kerahetin; rivâyetlerde doğrudan haramlığın geçmemesi ve bizatihi rivâyetlerin de zayıf nitelikte olması nedeniyle tenzihen mekruh kapsamında değerlendirildiği görülür.⁴⁰

Rivâyetlerde bir taraftan mescidlerin üstünlük ve gösteriş unsuru olarak inşa edilmemesi istenirken, diğer taraftan mescidlerin süsü, sergisi ve iç-dış malzemelerinden müteşekkil fiziki yapılarını övünç vesilesi yapma, henüz bulunmasa da kıyamet alameti mahiyetinde gelecekte zuhur edecek bir davranış şekli olduğu ifade edilmektedir. Hakikaten bir mucizenin tahakkuku mahiyetinde söylenilene uygun bir şekilde olaylar gerçekleşmiştir. Buna göre mescidlerin yapıları ile övünme bugün olduğu gibi ancak gösteriş ehli kimselerin yapacağı makbul olmayan bir davranıştır. Kötü bid'at halleri arasında yer alır. Bu durum mescidlerin imarından sapma, bir bozulma şekli veya alameti olarak kendisini gösterir. Halbuki olması gereken, nicelik yerine niteliğin öne çıkarılması, maddi boyuttan ziyade mana ve muhtevanın esas alınmasıdır.⁴¹ Zira imar, “Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah’tan korkup çekinen kimseler imar edebilir.”⁴² âyetinde, en başından itibaren mescidlerde var olan fiziki yapının ötesinde bir imarı, yani onları kuruluş amacına uygun kullanma şeklinde ihyayı ifade etmektedir.⁴³

Esasen kulun ve dünya hayatının faniliğine, kulun üzerinde bulunması gereken tevazuya uygun yaklaşım, süslemeyi anlamsız hale getirir. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Musa’nın (a.s.) gölgeliği” şeklinde mescid modellemesinde bulunmuş, Hz. Musa’nın gölgeliği gibi mescidde hurma dalları ve otlar ile gölgelendirilen bir sadeliği uygun görmüştür. Mescidin boyanmasına

مَا سَاءَ عَمَلٍ قَوْمٍ قَطُّ إِلَّا زَخَرُوا مَسَاجِدَهُمْ.

⁴⁰ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/658; Zerkeşi, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 336; Halîl b. Ahmed b. Mecîd Sehârenfûrî, *Bezli'l-mechûd fî halli Süneni Ebî Dâvûd* (Merkezü's-şeyh Ebi'l-Hasen en-Nedvî li'l-Buhûs ve'd-Dirâyeti'l-İslâmiyye, 2006), 3/156-157.

⁴¹ Zerkeşi, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 337; İbn Ruslân, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 3/258-259; Hodayri, *Ahkâmü'l-mesâcid fi'ş-şeriatil-İslâmiyye*, 1/333.

⁴² Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), et-Tevbe 9/18.:

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَأْ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُتَّقِينَ.

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, ed. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Atfîş (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1384/1964), 8/90; İbn Hacer el-Askalanî, *Fethul-Bârî*, 1/540; Hodayri, *Ahkâmü'l-mesâcid fi'ş-şeriatil-İslâmiyye*, 1/333.

dair talepler geldiğinde de gölgelik şartlarına uygun bir şekilde bunlara karşı çıkmıştır.⁴⁴ Hz. Ömer de yapılmasını istediği bir mescid ile ilgili mescid binasının insanları yağmur gibi dış etkenlerden koruyacak nitelikte ancak fitneye düşürecek yani dikkatleri dağıtarak, ibadetten alıkoyacak ayrıntılardan da uzak olmasını ölçü olarak belirlemiştir.⁴⁵

2.2 Teşebbüh Riski ve Dini Kimliğin Muhafazası

Mescidlerin süslenmesinde kerahet görülmesinin nedenlerinden birisi de diğer dinlerin ibadet mekânlarına benzememe hassasiyetidir. Tezyin veya mimaride mescidin kilise veya havraya benzer bir durumda olması istenmemiştir.⁴⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mescidlerin mamûr ve muhteşem yerler olmasının gerekmediğini ifade eden rivâyette,⁴⁷ râvi İbn Abbâs (r.a.) Müslümanların da zaman içerisinde Yahudi ve Hristiyanlara benzer şekilde mescidlerini süsleyeceklerine dair bir değerlendirme paylaşmış, geleceğe dair bilgi ya da yorum mahiyetindeki bu ifadelerin merfû hükmünde yani Hz. Peygamber'den işitilmiş olabileceği⁴⁸ değerlendirilmişse de aynı rivâyetin bir başka varyantında “Öyle görüyorum ki, benden sonra tıpkı Yahudilerin havralarını ve Hristiyanların kiliselerini gösterişli yapılar ve süslemelerle donattığı gibi, siz de mescidlerinizi öylece donatıp süsleyeceksiniz.”⁴⁹ şeklinde doğrudan merfû hadis olarak nakledildiği görülmektedir. Bu rivâyetler her ne kadar mescidleri süslemenin açık haram olduğunu ifade etmiyor olsa da keraheti ifade etmesi açısından yeterlidir. İbadet mekânlarını tezyin, daha önce Yahudi ve Hristiyanlar tarafından yapılmış bir uygulamadır. Onlar kitaplarını tahrif ettikleri gibi ibadethanelerini de süslemişlerdir.⁵⁰

Teşebbüh, İslâm'ın kaçınılmasını istediği bir durumdur. İslâm daima başka din ve inanç sahibi kimselerden ayrı olduğunu ortaya koymuş, kendine mahsus farklı bir yaklaşım geliştirme yoluna gitmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) oruç tutarken Yahudilerden farklı olması için Muharrem ayı aşure orucuna bir gün daha ilave edilmesini istemiş,⁵¹ saç, sakal ve

⁴⁴ Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef* (Dârü't-Ta'sîl, 2013), 3/423 (5281); Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Haccâc el-Mervezî, *el-Verâ'*, ed. Semîr ez-Züheyri (Riyad - Suudi Arabistan: Dârü's-Sumey'î, 1997), 195 (612).

⁴⁵ el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Salât”, 62; el-Begavî, *Şerhü's-Sünne*, 2/349.

⁴⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/647; Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, 1/198; Zerkeşi, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 336.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 12 (448).

⁴⁸ Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed Mübarekfûri, *Mir'âtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-mesâbih* (İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1984), 2/428 (723); Sehârenfûri, *Bezli'l-mechûd fi halli Sineni Ebî Dâvûd*, 3/156.

⁴⁹ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Mesâcid”, 2 (740):

أَرَأَيْكُمْ سَتَشْرَفُونَ مَسَاجِدَكُمْ بَعْدِي، كَمَا شَرَّفَتِ الْيَهُودُ كَنَائِسَهَا، وَكَمَا شَرَّفَتِ النَّصَارَى بِيَعَهَا.

⁵⁰ el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 5/426 (7835); Zerkeşi, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 337; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 3/167-168; Hudayri, *Ahkâmi'l-mesâcid fi'ş-şeriatil-İslâmiyye*, 335-336; Gökçe, “Hadisler Işığında Cami Motifleri ve Süsleme Sanatının Değerlendirilmesi”, 124.

⁵¹ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Sıyâm”, 13 (1134).

kıyafetlerde de Ehl-i kitap veya müşriklere benzememek⁵² öne çıkan ölçülerden biri olmuştur. Bu yaklaşımın mescidlerdeki uygulamasına bir örnek de Hz. Ömer'den nakledilen, mescid inşa edecek bir kişiye yapmış olduğu “*Kırmızı ve sarı renkleri kullanma, insanları fitneye düşürmüş olursun*” uyarısıdır.⁵³ Daha çok kilise gibi diğer mâbedlerde görülen bu renklerin mescidlerde kullanılmasından kaçınma, mescidlerin kendine özgü bir yapıda olmasını isteme yaklaşımı olduğu anlaşılmaktadır.

Buna göre mescidlerde tezyin kapsamında değerlendirilebilecek mimari yapı teknikleri ve şekilleri ibadet edenleri meşgul etme ve israfa yol açma ihtimaline ilaveten, diğer dinlerin mabedlerine benzememe (teşebbüh) açısından da hassasiyet gösterilmesi gereken bir durum arz etmektedir. Bu kapsamda özellikle kilise ve havra gibi yapılara özgü mimari yapı, süsleme veya şekillerin mescidlerde kullanılmasından uzak durulması önemlidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabeden gelen rivâyetlerde görüldüğü üzere Yahudi ve Hristiyanların içerisine düştükleri bir bozulma şekli olarak, mescidlerin övünme, kibir ve gösteriş aracı hâline getirilmemesi; yalnızca zahirî görünümüne önem verilerek asıl fonksiyonlarının ihmal edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

2.3 İktisadi Sınır: İsrâf

İbadet mekânı olan mescidlerde süslemenin ibadet edenlerin dikkatini dağıtarak onları ibadetten alıkoyacağını savunanlar; aynı zamanda bu tür uygulamaların dinde aslı bulunmayan birer bid'at olduğunu ve her bid'atin dalalet, her delâletin de azap vesilesi olacağını belirten hadislerle⁵⁴ de atıfta bulunarak, bu süslemelere harcanan meblağların toplum ve insanlar için daha yararlı bir şekilde kullanılması gerektiğini savunmuşlardır. Kimseye aktif faydası olmayacak süsleme masraflarının insanların, özellikle fakir ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamada kullanılabileceğini belirtmişlerdir.⁵⁵ Bu kapsamda Ömer b. Abdülaziz (717-720) hilafeti döneminde Mescid-i Nebi'deki süslemeleri, israf ve insanların dikkatini dağıtma gibi sebeplerle söktürmek istemiş, ancak buradan elde edilecek altının buradan elde edilecek altının kayda değer bir şey olmayacağı belirtilince söz konusu arzusundan vazgeçmiştir. Bu uygulamada israf unsurunun ön plana çıktığı görülmektedir.⁵⁶

⁵² el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Libâs”, 64 (5892).

⁵³ el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Salât”, 62.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Sünnet”, 6 (4607); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî (Mea Şerhi's-Süyûtî ve Hâşiyeti's-Sindî)*, ed. Hasan Muhammed el-Mesûdî (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1348/1930), “Salâtü'l-İdeyn”, 22 (1578).

⁵⁵ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'* (Kahire: Şirketü'l-Matbû'âti'l-İlmiyye (c. 1-2) ve Matbaatü'l-Cemâliyye (c. 3-7), 1327), 5/127; Âlemgîr, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5/319; Tâhâ el-Velî, *el-Mesâcid fi'l-İslâm*, 343.

⁵⁶ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, 1/197.

İsraf kapsamında süslemeler ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar; harcamaların vakıf malından yapılmaması, gösteriş ve israf niteliği taşımamasıdır. Esasen israf mahiyetinde kabul edilmekle birlikte, vâkıfın veya mal sahibinin kendi malından yaptığı bu tür harcamalara genel olarak karşı çıkılmamıştır. Ancak cami için alınmış veya toplanmış kaynakların süslemelerde kullanılması bu sebeple mekruhtur. Mütevelli süsleme için yapmış olduğu harcamaları ya kendi malından karşılar ya da veren kimselere paranın süslemeler için kullanılacağını belirtmesi gerekir.⁵⁷

Hanefiler mescidin yapımı veya tamirinde, ibadet mekânı olma fonksiyonu ile doğrudan ilgisi olmayan ilave masrafları, vakıf gelirleri ya da sermayesi ile yapılması halinde yetki aşımı olacağı için doğrudan haram olarak nitelendirmişlerdir. Söz konusu harcamaların mütevelli tarafından tazmin olunması gerektiği, halkın malını zorla almak suretiyle mescid inşasının haram olacağı belirtilir. Hak ihlalinin olmaması için harcamaların ya kişinin kendi helal malından ya da vâkıfın bilgisi ve izni dahilinde yapılması gerektiği, böyle olması halinde cevaz verilebileceği ifade edilmiştir.⁵⁸

Buna ilaveten Hanefî âlimlerden bir kısmı yapılacak her türlü süsleme harcamalarını mekruh görmüş, İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) gibi bir kısmı da bunların mekruh ya da mendup olmaktan ziyade, mübah kapsamında yer alacağını belirtmişlerdir. Bazıları da mescidlerin yüceliğini göstermesi, onları tazime vesile olması yönüne dikkat çekerek müstehap olacağını ifade etmişlerdir.⁵⁹ Mâlikîler, mescidin inşası ile birlikte sıvanmasının da mendup olacağını belirtmişlerdir.⁶⁰

2.4 Tarihsel Dönüşüm: İzzet ve Temsil Esaslı Mimari

Zaman içerisinde, İslâm coğrafyasının genişlemesi ve farklı kültürlerle girilen etkileşim, mescid mimarisinde yeni bir içtihadı ve estetik anlayışını zorunlu kılmıştır. Özellikle Hristiyan Roma kültürünün hâkim olduğu, görkemli mâbedlerin yer aldığı Kudüs ve Şam gibi bölgelerde, İslâm'ın izzetini temsil etme ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu bağlamda Müslümanlar, buldukları bölgenin şartlarına ve mimari anlayışına uygun hareket etmişler, mescidleri sağlam bir şekilde inşa edebilmek için taş, kireç benzeri dayanıklı malzemelerin kullanılmasını mekruh görmemişler, hatta dinin izzetini koruma ve temsil adına câiz olmanın ötesinde gerekli olacağını belirtmişlerdir. Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerince benimsenen bu görüşe göre süsleme, namaz kılanları meşgul etmeme ve huşûa mani olmama şartıyla; mescidi tazim

⁵⁷ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/658; Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 336.

⁵⁸ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/127; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 90.

⁵⁹ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, ed. Muhammed b. Hüseyin b. Alî et-Tûrî el-Kâdirî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/39-40; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/658.

⁶⁰ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 1/255.

etme, onun manevi değerini ortaya koyma ve dini yüceltme mahiyetinde bir uygulamaya dönüşebilmektedir.⁶¹

Zira mescidlerin tezyininde mekruh görüşünü desteklemek üzere ileri sürülen rivâyetler, umumiyetle hem sened zinciri hem de delâlet ettikleri mana bakımından zayıf nitelikleriyle, fikhî açıdan bir haramlık veya kerahet hükmünü ispat etmeye elverişli kabul edilmezler. Ayrıca usulen, sonradan çıkan her şey dinden sapma olmayacağı için mescidleri süslemenin bid'at olarak kabul edilmesinin de doğru olmayacağı belirtilir. Bu bağlamda, yapılan süsleme müstakil bir hüküm telakki edilmeksizin, sadece “Allah’ın şeâirini yüceltmek” gibi makul ve meşru gayelerle icra ediliyor ise bunun bid'at kategorisinde değerlendirilmemesi gerektiği, ibadethaneyi güzelleştirmek gibi meşru bir amaca matuf olması halinde harcamanın israf kapsamında olamayacağı ifade edilir. Nihayetinde bu hususlar ışığında, bir kısım ulemanın şahsî görüşlerine göre süslemeyi haram veya mekruh olarak değerlendirmelerinin de mutlak bir hüccet ve bağlayıcı bir delil olamayacağı kabul edilir.

Bu yaklaşıma göre, Hz. Osman’ın Mescid-i Nebevî’yi yontma taşlarla genişletip, nispeten süslemesi ve aralarında tartışılmış olsa da nihayetinde sahabenin bu duruma ciddi itirazlarda bulunmamış olması mescidleri süslemenin haram veya mekruh değil, câiz olacağı görüşünü destekler. Sahabenin bu tavrı uygulamayı onaylayan sükûtî bir icmâ mahiyetinde görülür.⁶² Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “*Kim Allah’ın rızasını umarak, bir mescid inşa ederse, Allah da ona cennette benzer bir köşk bina eder.*” hadis-i şerifinde râvi, Hz. Osman’ın rivâyeti bu kapsamda değerlendirdiğini aktarmıştır.⁶³

Süslemede aşırıya kaçılması ve altın unsurunun kullanılması dışında makul kabul edilebilecek ölçüde nakış, işleme ve desen uygulamaları üzerinde farklı içtihatlar vardır. Âlimlerin bir kısmı mutlak olarak bütün süslemeleri bid'at olması nedeniyle haram veya yasak kapsamında değerlendirirken, bir kısmı altın olmamak kaydıyla, insanların ilgisini çekecek, yüce değerleri temsil edecek derecede süslemeye müsaade edilebileceğini savunmuşlardır. Namaz kılanların dikkatini çekmediği takdirde, Hanefîler özellikle mihrap ve kible duvarı haricindeki kısımlarında yer alan nakış ve işlemlerin kerahet ya da sakınca içermediğini belirtmişler; Mâlikîler ise altın, gümüş, ipek gibi değerli malzemelerle de olsa duvar, tavan,

⁶¹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/658; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 1/255; Muhammed b. Ahmed b. Arafe el-Mâlikî ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale'ş-Şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/65; İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî*, 1/544 (450); Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 337.

⁶² İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî*, 1/544 (450); Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 337.

⁶³ el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Salât”, 65 (450); İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî*, 1/544 (450); el-Münâvî, *Fezû'l-Kadîr*, 6/96 (8564).

mihrap süslemesinin veya yazı yazılmasının kerahet ya da sakınca içermeyeceğini savunmuşlardır.⁶⁴

Camilerde süslemenin câiz olduğunu kabul edenler mescidlerin saygın yerler olduğu için genel anlamda evlerden daha nitelikli yapılar olması gerektiğini ifade ederler. Mescidlerdeki ihtişam ve süslemenin onları daha heybetli ve değerli hale getirmesi hasebiyle insanların oralara yönelmesine ve daha fazla rağbet etmesine sebep olacağını öne sürerler. Buraların rağbet edilen yerler olması esasen dinin de istediği bir durumdur. Mescidlere özellik katan benzeri çabalar, “Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah’tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler.”⁶⁵ âyetinde belirtilen imar kapsamında değerlendirilmiştir.⁶⁶

Mescidlerin süslenmesinin mübahlığına dair ileri sürülen bir delil de Kâbe’nin örtüsüdür. Kâbe’de ipek örtünün kullanılması bir süsleme örneği olarak kabul edilir. İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), bu durumun uygulamada süreklilik arz etmesinden hareketle, kıyas yoluyla diğer mescidlerin süslenmesinde de ipek kumaşların kullanılmasının câiz olması gerektiğini belirtir. Zira ipek yasağı erkeklerin giyimiyle ilgili olup, diğer canlı, cansız varlıklar veya binalar için geçerli olmayacaktır.⁶⁷

Bu yaklaşımın siyasi ve idari yansıması ilk defa Şam Valisi Muaviye’nin Hz. Ömer’e yaptığı açıklamada görülür. Muaviye, Hristiyan mâbedlerine karşı Müslüman mâbedlerinin de bir üstünlük ve izzet göstergesi olması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸ Daha sonra Emevîler döneminde inşa edilen Kubbetü’s-sahra (691-692) ve Emevî Camii (705-715) gibi nitelikli yapılar bir taraftan bölgedeki kilise ve havraların ihtişamının üzerine çıkarak İslâm’ın varlığını estetik bir dille ortaya koyarken diğer taraftan yeni mâbedlerin inşasına da örnek teşkil etmişlerdir. Aynı dönemde bu uygulamaya âlimlerin karşı çıktığına dair bir bilginin olmaması yeni yaklaşımın kabul gördüğünün bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁶⁹ Benzer bir durum Hz. Ömer döneminde Mısır’ın fethinde inşa edilen Kahire Amr b. Âs Camii’nin genişletilmesi sırasında da görülmüştür.⁷⁰

⁶⁴ Haskefî, *ed-Dürri’l-muhtâr*, 89-90; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 1/658; Derdîr, *eş-Şerhu’l-kebîr*, 1/255; Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî*, 1/65; Zerkeşî, *İ’lâmü’s-sâcid bi-ahkâmi’l-mesâcid*, 337; Nûr, *Fıkhü’l-mesâcid fi’ş-şeriatil-İslâmiyye: Dirâse cedîde fî dav’i makâsidi’ş-şeria*, 52.

⁶⁵ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, et-Tevbe 9/18.

⁶⁶ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 1/658; Zerkeşî, *İ’lâmü’s-sâcid bi-ahkâmi’l-mesâcid*, 337.

⁶⁷ Ebû Hâmid Muhammed b Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn* (Beyrut - Lübnan: Dâri’l-Ma’rife, ts.), 2/15; Zerkeşî, *İ’lâmü’s-sâcid bi-ahkâmi’l-mesâcid*, 338-339.

⁶⁸ Semhûdî, *Vefâü’l-vefâ bi-ahbâri dâri’l-Mustafâ*, 2/149.

⁶⁹ Tâhâ el-Velî, *el-Mesâcid fi’l-İslâm*, 337-338; Hudayri, *Ahkâmü’l-mesâcid fi’ş-şeriatil-İslâmiyye*, 335.

⁷⁰ Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Makrîzî, *el-Mevâ’iz ve’l-İ’tibâr fî Zikri’l-Hutat ve’l-Âsâr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1418), 4/8.

Konuyla ilgili Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik (705-715) ile dönemin Hicaz Valisi Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) arasında cereyan eden bir hadise dikkat çekicidir. Ömer b. Abdülaziz Mescid-i Nebevî'nin tadilatında sadeliği koruma ve israftan kaçınma amacıyla kısmî bir tezyinat ile yetinmiş; ancak Medine'yi ziyarete gelen Emevî halifesi 1. Velid, mescidin tamamında neden yeknesak bir tezyinat uygulanmadığını sorgulamıştır. Bu durum, tezyinat hakkındaki yeni yaklaşımın özellikle yönetim nezdinde kabul gören normal bir uygulama ve temsil aracı haline geldiğini göstermektedir.⁷¹

Tezyinat, sadece görsel değil aynı zamanda fonksiyonel bir durum arz ettiğinde câiz olmanın ötesinde müstehap olarak da görülür. Bu yönüyle “Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah’tan korkup çekinen kimseler imar edebilir.”⁷² âyetinde zikri geçen “Allah’a ve âhiret gününe inananların yerine getirdiği mescidleri imar faaliyeti” kapsamında değerlendirilmiştir. Zira mescidlerde sergi kullanımı ve iç mekânda kandiller ile aydınlatma için yapılan harcamalar yalnızca tezyin için değil, aynı zamanda mescidin kullanımını kolaylaştıran, ilave fayda sağlayan unsurlardır. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.v.), Mescid-i Nebî’yi kandil ile aydınlatan sahâbîye dua etmesi; yine ilk defa Hz. Ömer’in mescidi kandiller ile aydınlatması üzerine Hz. Ali’nin kendisine “*Sen mescidimizi aydınlattın, Allah da senin kabrini nurlandırsın*” şeklinde mukabelede bulunması, bu mekânlara yapılan ilavelerin yalnızca göze hitap eden yönüyle değil fonksiyonel yönüyle de değerlendirildiğini, mekâna yapılan ilavelerin “hizmet ve imar” bağlamında müstehap kabul edildiğini göstermektedir.⁷³

Mescidlerde süslemenin, canlı varlık tasvirleri veya değerli madenler ile yapılmış olması halinde haram, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kıyamet alameti olarak nitelendirmesi ya da bu hususta Yahudi ve Hristiyanlara benzememe uyarılarında bulunması, aynı zamanda israf ve ibadette dikkatin dağılmasına neden olması gibi nedenlerle mekruh olacağı daha önce belirtildi. Bu görüşlere mukabil, konu biraz daha kapsamlı değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki sadeliğin, o günkü sosyo-ekonomik şartlar ve maddi imkanlar ile de bağlantılı olduğu bir hakikattir. Bu yaklaşıma göre bugünün gelişmiş mimari imkanları ve şehirleşme yapısı içerisinde, mescidlerin çardak ölçeğinde kalmasının mümkün olmadığı açıktır. Hz. Peygamber Tâîf’in fethinde, burada daha önce puthâne olarak kullanılan yapıyı yıktırmamış, gerekli tadilattan sonra buranın mescid mahiyetinde kullanılmasını uygun görmüştür.⁷⁴

⁷¹ Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, 2/96-97; Tâhâ el-Velî, *el-Mesâcid fi'l-İslâm*, 338.

⁷² Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, et-Tevbe 9/18.

⁷³ el-Begavî, *Şerhü's-Sünne*, 2/349; Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 339.

⁷⁴ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 12 (450).

Bu uygulama daha sonra fethedilen bölgelerdeki ibadet mekânı olan yapıların, gerekli düzenlemelerle mescide dönüştürülmesi noktasında sahabe için emsal teşkil etmiştir.⁷⁵ Aynı zamanda günümüz için de mescidlerin inşasıyla ilgili mevcut mimari imkanlardan istifade edilmesi hususunda örnek mahiyetindedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gerek Medine pratiğinde gerek beyanlarında görülen sadelik, her ne kadar öncelenen ve tavsiye edilen bir yaklaşım olsa da mescid mimarisi için vazgeçilmez bir zorunluluk olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Zira burada müşrikler örneğinde görülen, diğer rivâyetlerde de Yahudi ve Hristiyanlar açısından müslümanların uyarılmasına sebep olan; ibadet mekânındaki ihtişam veya abartı üzerinde durulmamış, mevcut yapının sökülmesi veya yıkılması emredilmemiştir. İbadet için tahsis edilen bu yerin, yine aynı özellikleriyle mescid olarak kullanılmasına devam edilmiştir.

Tevhid inancı ve onu muhafaza etme hassasiyeti gereği, müşrikler ve Hristiyan dünyada görülen tasvir uygulaması yasaklanmış, kible tarafı da olsa duvarlara Kur'ân âyetleri veya Allah'ın isimlerinin yazılması genellikle yasaklanan nakış kapsamında değerlendirilmemiştir. Herhangi bir kimsenin veya varlığın resim veya ikon halinde sureti yerine soyut geometrik desenler, bitkisel motifler ve kaligrafik yazı kompozisyonlarından oluşan yüksek sanat uygulamalarına yer verilmiştir. Geometrik desenlerden yıldız motifleri ve örgü desenleri gibi sonsuzluk düşüncesini simgeleyen tekrarlı şekiller, bitkisel Rûmî ve Hatâyî motiflerden lale desenleri, sarmaşık yaprakları gibi stilize çiçek ve motifler ile ilahi kudret arasında bağ kurulduğu görülür. Özellikle Türk-İslâm mimarisi süsleme sanatında yoğun bir şekilde kullanılan yıldız ve çokgen motiflerinin şaşırtıcı ahenkleri ile muhatabını kâinattaki kusursuz nizamı ve ilahi kudreti tefekküre sevk edeceği değerlendirilmiştir. Motiflerin kesintisiz bir döngüyle, insicam içerisinde oluşturduğu korelasyonun, yaratıcının ezeli ve ebedi varlığındaki sonsuzluğu betimlerken, mikro ve makro alemlerde cereyan eden şaşmaz düzeni de göstermiş olacağı ifade edilir. Kur'ân âyetleri, cevâmiu'l-kelim hadis metinleri ve Allah'ın isimlerini içeren kûfî, sülûs veya celî türünden hat sanatının nâdide uygulamaları ile bir taraftan yapı tezyin edilirken diğer taraftan mekânın ruhuna uygun mesajların verilmesi çabası kendisini gösterir. Söz konusu desen ve motifler bazen daha önceki Bizans ve Sasani kültürlerinden iktibas edilmiş olmakla birlikte uygulamada canlı suretlerinden kaçınma ve tevhit anlayışı gibi İslâm'ın esas ve usullerine uygun olarak yeniden yorumlanmıştır.⁷⁶

⁷⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/180; Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdillâh el-Yemenî eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr serhu Münteka'l-ahbâr*, thk. İsmâüddin es-Sabâbitî (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1413/1993), 2/169.

⁷⁶ Hüseyin Mûnis, *el-Mesacid* (Safât, Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatani li's-Sekafe ve'l-Fünun ve'l-Adab, 1981), 132-133; Tâhâ el-Velî, *el-Mesâcid fi'l-İslâm*, 337-339; Nusret Çam, "İslâmın Sanata ve Mimariye Bakışı", *Vakıflar Dergisi* XXIV (1994), 287; Murat Sülün, "Mâbed Estetiği", *Cami Yazıları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 188-190; Bekir Kabakçı, "Cami Tezyinatının Yapılış Amacı, Günümüzdeki Uygulamaların Sorunları, Beklentiler ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bir Deneme", *Kalemîşi Geleneksel Türk Sanatları Dergisi* 1/1 (2013), 32-33; Murat Sülün, *Kur'an'dan San'ata* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 408-410.

Mescidlerin mamûr ve muhteşem olmasının dinin bir gereği olmadığını belirten Hz. Peygamber (s.a.v.)⁷⁷ mekân olarak mescidde maddi yapıdan ziyade onun temsil ettiği manevi boyutun önemli olduğunu vurgulamış olmaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda Müslümanlar olarak asgari şartlarda sahip olunan maddi imkanların kullanımıyla ilgili önceliğin belirlenmesi şeklinde değerlendirilmelidir. Ortalama toplum yapısının gündelik ihtiyaçlarını dahi karşılamada güçlük çektiği sosyo-ekonomik durum, eldeki kaynakların olabildiğince insanların ihtiyaçlarını karşılamada kullanılması, peygamber olduğu gibi toplum yönetimini de uhdesinde bulunduran bir kimseden beklenen yaklaşım olacaktır. Çardak tarzı bir mescid uygulamasında sosyal, ekonomik ve iklimsel şartların etkisi de önemlidir. Zira içinde bulunulan şartlarda hayatın önemli bir parçasını oluşturan ortalama evlerin genel yapı özellikleri mescid ile benzer niteliklerde olduğu rivâyet edilmektedir.⁷⁸

Bu sebeple Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz konusu ifadesi; bugünkü ekonomik ve sosyal şartlar içerisinde de mescidlerin Hz. Peygamber, ilk halifeler Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde olduğu gibi kerpiç ve ağaç dallarından, çardak tarzı iptidai şartlarda inşa edilmesi gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır. Zira Hz. Peygamber'e mescidin imarı konusunda doğrudan bir emir verilmemiş olması, sağlam ve nitelikli yapıların mutlak surette mekruh olduğu anlamına gelmez.⁷⁹ Nitekim günümüzde binalar, asgari imkanlarla dahi coğrafi koşullara ve iklim şartlarına uygun, dayanıklı malzemelerle inşa edilebilmektedir. Dolayısıyla duvarların sıvanarak düzeltilmesi ve güçlendirilmesi lüks olmaktan ziyade modern yapı standartlarının asgari bir gereğidir. Ayrıca ülkemizin iklim koşulları dikkate alındığında, çardak tipi yapıların kullanım açısından elverişli olmayacağı da açıktır.

Hadis daha çok lüks, israf ve gösterişe kaçan, cemaati meşgul edecek derecede aşırı süsleme ve bina inşasını kınama şeklinde anlaşılmaya uygundur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mescid için uygun görmediği yapı şekli, içerisinde bulunulan şartlara mütenasip olmayan aşırılıklar olmalıdır. Aynı rivâyette yer alan İbn Abbâs'ın hükmen merfû açıklamaları⁸⁰ ile doğrudan Hz. Peygamber'e ait “Öyle görüyorum ki, benden sonra tıpkı Yahudilerin havralarını ve Hristiyanların kiliselerini gösterişli yapılar ve süslemelerle donattığı gibi, siz de mescidlerinizi öylece donatıp süsleyeceksiniz”⁸¹ hadisi de bu şekilde anlaşılmalıdır. İbn Abbâs'ın ifadesinde yer alan “لَتُزَخَّرَفَنَّهَا”، kelime olarak altın ile yapılan işlemler için kullanılmaktadır.⁸² Buna göre mana,

⁷⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 12 (448).

⁷⁸ Yusuf el-Karadavi, *Fî Fıkhı'l-Evleviyât: Dirâse Cedîde fî Dav'i'l-Kur'ân ve's-Sünne* (Kahire: Mektebe Vehbe, 1416/1996), 247-248; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, 2/108.

⁷⁹ İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî*, 1/540.

⁸⁰ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 12 (448).:

قال ابن عباس: لَتُزَخَّرَفَنَّهَا كَمَا زَخَّرَفَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى.

⁸¹ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Mesâcid”, 2 (740).:

أَرَأَيْكُمْ سَتُشْرَفُونَ مَسَاجِدَكُمْ بَعْدِي، كَمَا شَرَّفَتِ الْيَهُودُ كَنَائِسَهَا، وَكَمَا شَرَّفَتِ النَّصَارَى بِيَعَهَا.

⁸² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/132.

mescidlerin altın yıldız ile süslenmesi şeklinde olacağı için, özellikle altın ile işlenen nakışlar ve tasvirler olarak anlaşılmaya daha uygundur.⁸³

İnsanların yapmış oldukları mescidler ile birbirlerine karşı övünmedikçe kıyamet kopmayacağına dair hadis,⁸⁴ mescidlerde ideal olan sadelikten uzaklaşmaması uyarısında bulunmakla birlikte bu, mescidlerin yapısındaki değişikliklerin mutlak anlamda câiz olmayacağı anlamına gelmemelidir. Zira kıyamet alameti olarak belirtilen bir şey her zaman bütünüyle kötü olmayabilir. Birtakım nedenler bulunduğu takdirde makul ölçülerde değişikliklerin yapılması mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Tâif'teki uygulamasında, diğer yerlerde tercih edilen sadelikte olmamakla birlikte mevcut ibadethane yeni haliyle de ibadet için mescid olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Bugün de mescidlerin inşasında İslâm'ın ulvi miras ve değerlerini temsil ve bu vesileyle İslâm'ı toplum içerisinde daha görünür kılmak, mimariyi belirleyen bir neden olarak öne çıkmaktadır. Sanat ve estetik araçlarının etkin olarak kullanıldığı günümüz şartlarında, bunun İslâm'a davette istifade edilmesi gereken bir imkan olarak değerlendirilmesi mümkündür. Kaldı ki bugünün artan imkanları yalnız mescidlerde değil, bütün inşa faaliyetlerinde belli seviyede sağlamlığı, genişliği ve estetik mimari yaklaşımı standart haline getirmiştir. Esasen mevcut şartlar, mescidlerin geniş halk kitlelerine hitap edecek yapı özelliklerine ve yükselen şehir mimarisine uygun nitelikte olmasını zorunlu kılmaktadır.

Müslümanlar mescid yapımında, kendilerinden önceki Yahudi ve Hristiyanlardan farklı olarak bir orta yol tercih etmelidirler. Zira rivâyetlerde konu edilen hafif yapı malzemeleri kısa zamanda tahrip olup, onarılması icap ettiğinden Hz. Ebu Bekir (632-634) ve Hz. Ömer (634-644) dönemlerinde Mescid-i Nebî aynı malzemeler ile yenilenmiş, Hz. Osman (644-656) da taş ve kireç gibi daha dayanıklı malzemeler kullanmak suretiyle yeniden yaptırmıştır.⁸⁵ Emevîler döneminde ise sahabeden Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) Mekke'yi yönettiğinde Kâbe-i Muazzama'yı farklı bir plan ile yeniden yüksek bir yapıda inşa etmiştir.⁸⁶ Bu iki uygulamanın, mescidlerin daha sağlam ve yüksek yapılarda inşa edilmesinin mutlak anlamda haram olmadığına ve ihtiyaç durumunda bu şartlarda imar edilebileceğine işaret olarak değerlendirilebilir. Çevreyle uyum, deprem gibi afetlere karşı yapısal dayanıklılık, uzun ömürlülük ve gayrimüslimlere ait ibadethaneler yanında mescidlerin küçük ve basit

⁸³ Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmî'l-mesâcid*, 337; İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî*, 1/540; Mahmud Hüseyin el-Harîrî, *Ahkâmü'l-mesâcid fi'l-İslâm* (Daru Ammar, 2009), 44.

⁸⁴ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, "Mesâcid", 2 (739); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Salât", 12 (449); İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2/281; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân: el-Müsnedü's-Sahîh 'ale't-Takâsîmi ve'l-Envâ'*, 3/235 (2317).:

لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَتَبَاهَى النَّاسُ فِي الْمَسَاجِدِ.

⁸⁵ el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Salât", 62 (446); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Salât", 12 (451, 452).

⁸⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî = Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, ed. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1387/1967), 5/622.

kalmasının İslâm'ın izzetine yakışmaması gibi gerekçeler ihtiyaç kapsamında değerlendirilebilecek hususlardır.⁸⁷

Bu kapsamda yapılacak süslemelerde aşırı olmayan, yapısında veya yüksekliğinde makul, ihtiyaç odaklı, imkanlar ile mütenasip, israf olarak değerlendirilemeyecek bir yaklaşım esas olmalıdır. Aksi halde söz konusu şartları ihlal ölçüsünde kerahet gerçekleşecektir. Süsleme ya da motif kullanılmamış olsa bile, yapının gereğinden fazla yüksek veya geniş inşa edilmesi, ilave yapı elemanlarının harcanması halinde israf ve aynı ölçüde kerahet olarak değerlendirilebilecektir.⁸⁸ Mescid yapımında öncelikli hedef iç mekânda kişilerin sıcak, soğuk, yağmur gibi dış etkenlere karşı korunmasıdır. İlaveten yapılış amacına uygun, ilahi kudreti temsil eden ve yüce değerleri yansıtan estetik bir mimari düzenin tesis edilmesi üzerinde durulmalıdır. Klasik cami mimarimizde genel itibarıyla; dış kısımların görkemli yapılarıyla ilahi yüceliği yansıtmaması, insana rabbi karşısındaki zayıflığını hissettirmesi, iç kısımların da sadelikleri ile onu meşgul etmeyecek tarzda inşa edilmiş olması bu hususta örnek mahiyetindedir.⁸⁹

Âyet-i kerîmede “Siz boş şeylerle uğraşarak her yüksek yere bir anıt mı dikersiniz? Temelli kalacağınızı umarak mı büyük konaklar yaparsınız?”⁹⁰ ifadeleriyle peygamberlerine isyan eden kavimlerin dünyalık hesaplar peşinde koşup, muhkem yapılarına sığınmalarının kendilerini kurtarmayacağı belirtilmektedir. Buna göre mescid özelinde olmasa da genel olarak inşa faaliyetlerinde Allah’a isyan anlamına gelebilecek davranışlardan kaçınılması ve ölçülü bir yaklaşım içerisinde olunması gerektiği anlaşılmaktadır.⁹¹

Neticede mescidler, toplumda yaygın yapı şartlarına uygun olarak inşa edilecektir. Zira “Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah’tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler.”⁹² âyetinde ifadesini bulan imar, mescidlerin maddi boyutuyla inşa, tefriş, bakım ve onarım gibi ihtiyaçlarının karşılanmasını ve temiz tutulmasını gerekli kılar. Temizlik, namazın şartlarından biri olup Kur’ân-ı Kerîm’de

⁸⁷ Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, çev. Necati Yeniçel - Hüseyin Kayapınar (İstanbul: Şamil Yayınları, 1988), 2/114.

⁸⁸ Hidayri, *Ahkâmü'l-mesâcid fi'ş-şeriatil-İslâmiyye*, 336-337; Harîrî, *Ahkâmü'l-mesâcid fi'l-İslâm*, 43-45; Süleyman Sarı, “Cami ve Mescidlerle İlgili Fikhî Hükümler”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 343-344.

⁸⁹ Sülün, “Mâbed Estetiği”, 185.

⁹⁰ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, eş-Şuarâ 26/128-129.:

أَتَيْنُونَ بِكُلِّ رِيحٍ آيَةً تَعْتَبُونَ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ.

⁹¹ Sülün, “Mâbed Estetiği”, 184-186.

⁹² Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, et-Tevbe 9/18.:

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ.

doğrudan emredilen hususlardandır.⁹³ “Allah’ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam-sabah Allah’ı tenzih ederek anarlar.”⁹⁴ âyetindeki “أَنْ تُرْفَعَ” ifadesinden; zikri geçen evlerin değerli, yüce mekânlar yani mescidler olduğu anlaşılacağı gibi mescidlerin fiziki yapılarıyla bina ve inşa olunmasına da işaret edilmiş olması mümkündür.⁹⁵ Ayrıca mescidlerin, başta ibadet olmak üzere kuruluş amacına uygun biçimde Kur’ân ve diğer dinî ilimler alanında eğitim-öğretim faaliyetleri için kullanılması da imar kapsamında değerlendirilmiştir.⁹⁶

Sonuç

Klasik fıkıh metodolojisi çerçevesinde, ilgili nasların süzgeçten geçirilmesiyle hazırlanan bu çalışmada; mescidlerin imarı ve tezyini konusunun, salt estetik bir inşa faaliyetinden ziyade tevhit inancının muhafazası ve ibadet huşûunun temini ekseninde şekillendiği görülmüştür. Bu minvalde camilerin süslenmesi meselesinin, katı ve mutlak bir haramlık hükmünden ziyade gaye, ölçü ve maslahat prensipleri çerçevesinde yorumlanması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ancak tezyinat konusundaki bu esnek yaklaşım, resim ve heykel gibi canlı tasvirleri konusunda geçerli değildir. Şirke kapı aralama ihtimali, tazim riskinin uluhiyet inancına zarar vermesi ve namaz kılanın dikkatinin dağılması gibi gerekçelerle, geleneksel olarak kabul edildiği üzere camilerde canlı sureti bulundurulmasının haramlığı hükmü muhafaza edilmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Kâbe’yi putlardan arındırması ile başlayan bu nebevî duruş, İslâm sanatını soyut geometrik desenlere ve hat sanatına yönlendirmiş; böylece mâbedin, fani suretlerden arınmış saf bir ilahi huzur mekânı olarak kalması hedeflenmiştir.

Fikhî açıdan mescidlerin tezyinatı, ibadet mahallinin vakarına yaraşır bir sadelik ile İslâm’ın şeâirinden olma özelliği arasındaki hassas dengede yer almaktadır. Asr-ı saâdet ve

⁹³ “O zaman biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim’in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil’e de ‘Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun’ diye talimat verdik.” (Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, el-Bakara 2/125.); İbrâhim’i Beytullah’ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: “Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut.” (Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, el-Hac 22/26.)

⁹⁴ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, en-Nûr 24/36.:

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ.

⁹⁵ Mahmûd b Ömer b Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, ed. Mustafâ Hüseyin Ahmed (Kahire: Dâru’r-Reyyân li’t-Türâs, 1408/1987), 3/242; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb = et-Tefsîru’l-Kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420/1999), 24/396.

⁹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/254; Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beyzâvî, *Envâri’t-tenzîl ve esrâri’t-te’vîl*, ed. Muhammed Abdurrahman el-Maraşelî (Beyrut - Lübnan: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1418/1997), 3/75; Mehmet Şener, “Cami (Dinî Hükümler)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/91; Faruk Beşer, *Fetvalarla Çağdaş Hayat* (İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1997), 321.

Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki sadelik vurgusu, mâbedi tefahür yani dünyevî güç gösterilerinden, israftan ve Ehl-i kitabın mâbedlerine teşebbüh riskinden uzak tutmayı ve müminlerin yalnızca Allah'ın huzurunda eşitlendiği tevazu zeminini korumayı amaçlamıştır. O sebeple altın ve gümüş gibi değerli madenlerin kullanımı, vakıf mallarının israfı ve mahviyet ilkesine aykırılık gerekçeleriyle menedilmiştir. Ancak İslâm coğrafyasının genişlemesi ve farklı medeniyetlerle girilen etkileşim, mescid mimarisinde sosyolojik bir dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Hz. Osman dönemiyle başlayıp Emevîler ile kurumsallaşan süreçte sadelik; iptidai bir yapı formunda kalmak şeklinde değil, İslâm'ın izzetini temsil eden bir sağlamlık ve vakar olarak yorumlanmıştır. Dönemin uleması, diğer kültürlerin görkemli yapıları karşısında İslâm mâbedlerinin sönük kalmaması adına, "Allah'ın şeâirini yüceltmek" maksadı ile yapılan makul tezyinata sükûtî bir icmâ ile yaklaşmış; hat sanatı ve tezyinatı, mekânın maneviyatını destekleyen ve tebliğ işlevi de gören meşru uygulamalar olarak değerlendirmiştir.

Günümüz şartlarında ideal olan yaklaşım; mescidlerin ne ilk dönemdeki çardak tarzı sadeliğe indirgenmesi ne de israf sınırlarını aşan dünyevî bir şatafata dönüştürülmesidir. Bu çerçevede, mescidin ihtiyaçtan fazla büyüklükte ve lüks malzemeyle inşa edilmesi mekruh görülmüştür. Mâbedlerin kurulmasında öncelikli gaye huşûu korumak olduğundan, ibadet esnasında dikkati dağıtabilecek aşırı süslemeler, bilhassa kible istikametindeki abartılı tezyinatın bulunması da mekruh kabul edilmiştir. İç mekânda sadelik ve temizlik esas alınarak, müminin Rabbiyle irtibatına zemin hazırlanırken; dış mekânda İslâm'ın kültürel kimliğini, kalıcılığı ve estetiği temsil eden sembolik bir dilin inşasına cevaz verilmiştir. Bu ayırım, maslahat yönünden mescidlerin fiziki varlıklarıyla çevreye İslâm'ın mührünü vurması ve ibadetin özü olan tevazunun korunması arasındaki fikhî dengenin bir tezahürüdür. Aynı noktada finansman kaynağı da hayati bir kriterdir. Mescidin inşasında temel yapı harcamaları genel bağışlardan yapılabilirken, tezyin maliyetleri vakıf veya genel cami fonlarından değil, bu amaç için özel olarak bağışta bulunan kişilerin mal varlıklarından karşılanmalıdır. Netice itibarıyla İslâm medeniyet tasavvurunda binaların değil, insanların imarının asıl olduğu unutulmamalıdır. Sadece mimari şekil ve görkeme odaklanmak, ibadet mekânını araç olmaktan çıkarıp amaç haline getirme tehlikesi barındırır. Bu sebeple, gösterişli ancak cemaatsiz binalar inşa etmek yerine; kaynakların insan yetiştirmeye, çocukların ve gençlerin eğitimine, dolayısıyla o mescidleri dolduracak nesillerin inşasına aktarılması evleviyet arz etmektedir. Mescidler, sadece mimari birer anıt veya müze değil, tevhit inancının toplumsal hafızada yer ettiği, israftan uzak, huşûnun merkeze alındığı, fiziki yapıları ve fonksiyonları itibarıyla kulluk bilincinin nesilden nesle aktarıldığı yaşayan mekânlar olmalıdır.

Kaynakça

- Âlemgîr, Nizâmüddîn Burhânîpûrî ve heyet. *el-Fetâva'l-Hindiyye (el-Fetâva'l-Âlemgîriyye)*. 6 Cilt. Bulak, Kahire: el-Matba'atü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 2. Basım, 1310.
- Ali el-Kârî, Ali b. Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtü'l-mesâbîh*. 9 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 2002.
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef. *el-Müntekâ: Şerhu'l-Muvatta'*. 7 Cilt. Kahire, Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1. Basım, 1332/1914.
- Begavî, Muhyî's-Sünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Fırağî. *Şerhü's-Sünne*. thk. Şuayb el-Arnâvût - Muhammed Züheyr eş-Şaviş. 15 Cilt. Dimeşk-Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Beşer, Faruk. *Fetvalarla Çağdaş Hayat*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübra*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003.
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. ed. Muhammed Abdurrahman el-Maraşelî. Beyrut - Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1418/1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh = Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Takiyyüddîn en-Nedvî. 15 Cilt. Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salahüddîn. *Keşşâfü'l-kunâ' an metni'l-İkna'*. 15 Cilt. b.y.: S. Arabistan Adalet Bakanlığı, 1421.
- Çam, Nusret. "İslâmın Sanata ve Mimariye Bakışı". *Vakıflar Dergisi* XXIV (1994), 273-290.
- Derdîr, Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *eş-Şerhu'l-kebûr alâ Muhtasarı Halîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafel-Mâlikî. *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Doğanay, Aziz. *Mimari ve Tezyini Unsurlarıyla Cami*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. thk. Şu'ayb Arnâvût - Muhammed Kâmil Arnâvût - Karabeleli. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*. çev. Necati Yeniçel - Hüseyin Kayapınar. İstanbul: Şamil Yayınları, 1988.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî. *Mefâtihu'l-Gayb = et-Tefsîru'l-Kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420/1999.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b Muhammed et-Tûsî. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut - Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, ts.

- Gökçe, İbrahim. “Hadisler Işığında Cami Motifleri ve Süsleme Sanatının Değerlendirilmesi”. *Uluslararası İslâm’da Sanat ve Estetik Sempozyumu*. 119-133. Ankara: İlâhiyât, 2024.
- Harîrî, Mahmud Hüseyin. *Ahkâmü’l-mesâcid fi’l-İslâm*. Daru Ammar, 2009.
- Haskefî, Alâuddîn Muhammed b. Ali. *ed-Dürri’l-muhtâr şerhu Tenvîri’l-ebâr*. thk. Abdülmün’îm Halil İbrahim. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1423/2002.
- Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik ibn. *Sîretü İbn Hişâm (es-Sîretü’n-Nebeviyye)*. ed. Mustafa es-Sekkâ vd. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü, 2. Basım, 1955.
- Hudayri, İbrahim b. Salih. *Ahkâmü’l-mesâcid fi’ş-şeriatü’l-İslâmiyye*. 2 Cilt. Riyad: Darü’l-Fazile, 2. Basım, 1421/2001.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyînî. *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmecud, Ali Muhammed Muavvez. 12 Cilt. Beyrut: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1423/2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *Musanef*. thk. Sâd b. Nâsır b. Abdülaziz Abû Habîb eş-Şeşrî. 25 Cilt. Riyad: Dâru Kunûz-i İsbîliyâ, 1409/1989.
- İbn Hacer el-Askalanî, Ahmed b. Ali. *Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhyiddin el-Hatîb. Kahire: Mektebetü’s-Selefiyye, 1. Basım, 1380-1390.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Câmi’ li-Ulûmi’l-İmâm Ahmed - el-Fikh*. ed. Halid er-Rabat - Seyyid İzzet İyd. çev. Daru’l-Felah Araştırma Heyeti. 22 Cilt. Feyyum, Mısır: Daru’l-Felah, 1. Basım, 2009.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ bi’l-âsâr*. thk. Abdulgaffâr Süleyman el-Bündârî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1425/2003.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân: el-Müsnedü’s-Sahîh ‘ale’t-Takâsîmi ve’l-Envâ’*. thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed. *Lisânü’l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1414.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik*. ed. Muhammed b. Hüseyin b. Alî et-Tûrî el-Kâdirî. 8 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- İbn Ruslân, Şihâbüddîn Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Hüseyin. *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. ed. Hâlid er-Rabbât, diğerleri. 20 Cilt. Feyyûm, Mısır: Dâru’l-Fellâh li’l-Bahsi’l-İlmî ve Tahkîki’t-Türâs, 1. Basım, 2016.
- Kabakçı, Bekir. “Cami Tezyinatının Yapılış Amacı, Günümüzdeki Uygulamaların Sorunları, Beklentiler ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bir Deneme”. *Kalemişi Geleneksel Türk Sanatları Dergisi* 1/1 (2013), 28-39.
- Karadavi, Yusuf. *Fî Fıkhü’l-Evleviyyât: Dirâse Cedîde fî Dav’i’l-Kur’ân ve’s-Sünne*. Kahire: Mektebe Vehbe, 2. Basım, 1416/1996.

- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Kahire: Şirketü'l-Matbû'âtî'l-İlmiyye (c. 1-2) ve Matbaatü'l-Cemâliyye (c. 3-7), 1. Basım, 1327.
- Kâsımî, Cemâleddîn. *İslâhu'l-mesâcid mine'l-bida' ve'l-avâid*. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1399.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. ed. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Atfîş. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr fî Zikri'l-Hutat ve'l-Âsâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik el-Esbahî. *el-Müdevvene*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.
- Mervezî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Haccâc. *el-Verâ'*. ed. Semîr ez-Zühayrî. Riyad - Suudi Arabistan: Dâru's-Sumey'î, 1. Basım, 1997.
- Mûnis, Hüseyin. *el-Mesacid*. Safât, Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatani li's-Sekafe ve'l-Fünun ve'l-Adab, 1981.
- Mübarekfûrî, Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed. *Mir'âtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbih*. İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1984.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcülârifîn b. Alî b. Zeynelâbidîn el-Haddâdî. *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. M. Fuad Abdalbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî, 1374/1955.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî (Mea Şerhi's-Süyûtî ve Hâşiyeti's-Sindî)*. ed. Hasan Muhammed el-Mesûdî. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1. Basım, 1348/1930.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Heyet. 9 Cilt. Kahire: İdâretü't-tübâati'l-münîriyye / Matbaatü't-Tedâmuni'l-uhuvvî, 1344-1347.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2. Basım, 1392.
- Nûr, Hassânî Muhammed. *Fikhü'l-mesâcid fi's-şeriatî'l-İslâmiyye: Dirâse cedîde fî dav'i makâsidi's-şeria*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2017.
- Önkâl, Ahmet - Bozkurt, Nebi. "Cami (Dinî ve Sosyokültürel Tarihi)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. 10 Cilt. Dâru't-Ta'sîl, 2. Basım, 2013.
- Sarı, Süleyman. "Cami ve Mescidlerle İlgili Fikhî Hükümler". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 335-360.
- Sehârenfûrî, Halîl b. Ahmed b. Mecîd. *Bezlü'l-mechûd fî halli Süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Merkezü's-şeyh Ebî'l-Hasen en-Nedvî li'l-Buhûs ve'd-Dirâyeti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2006.
- Semhûdî, Alî b. Abdillâh. *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Sülün, Murat. *Kur'an'dan San'ata*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.

- Sülün, Murat. “Mabed Estetiği”. *Cami Yazıları*. 183-192. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Şener, Mehmet. “Cami (Dinî Hükümler)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdillâh el-Yemenî. *Neylî'l-evtâr serhu Münteka'l-ahbâr*. thk. İsamüddin es-Sabâbitî. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1413/1993.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî = Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*. ed. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, 1387/1967.
- Tâhâ el-Velî. *el-Mesâcid fi'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1988.
- Zemahşerî, Mahmûd b Ömer b Ahmed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. ed. Mustafâ Hüseyin Ahmed. 4 Cilt. Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 3. Basım, 1408/1987.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah eş-Şâfiî. *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*. thk. Ebü'l-vefâ Mustafa el-Merâğî. Kahire: Din İşleri Yüksek Kurulu, 4. Basım, 1416.